

Tosin küsimust Jüri Viikbergile

Küsitles **Karl Pajusalu**

- Oled pärit põhjaeesti keskmurde alalt, mis on eesti kirjakeelele murretest lähim. Enamasti on murdeuurijad pärit Eesti keeleala äärtelt, kus kodukeel ja koolikeel erinevad suuresti. Kas on sul siiski meeles juba kodust midagi keeleliselt eripärast ja mõtlemapanevat?

Olen pärit Lõuna-Harjumaalt Rapla kihelkonnast Alu-Metsküläst Kingu talust (kuigi sündisin Rapla haiglas). Mu teiseks eluaastaks valmis vanematel maja Rapla alevis, seal lõpetasin keskkooli (1971) ja siis läksin edasi õppima Tartusse. Kasvasin kohe algusest kirjakeelseks, eeskätt tänu koolile, aga ka oma suurele lugemishuvile.

Mul oli kõrva hoida kodukandi murdejooni koolikeelest lahus, nii et õigekirjaga ei olnud mul koolis mingeid probleeme.

Omad keelelised eripärad muidugi esinesid nii minu vanematel kui ka emapoolses suguvõsas, aga ükski kohalik ei pidanud Rapla kandi keelt mingiks murdeks. Kui ka öeldi *lammad*, *paergast*, *pluusa* või *puutüi*, kui vanaema ütles *kibi* ('kivi') või kui isa sõi *tumaate* ('tomateid'), polnud selles midagi erilist ega mõtlemapanevat. Mulle torkas kõrva hoopis naabripere naise *tahtsivad*, *tieksivad*, mis lahkesid Rapla keeletavast, aga tema oligi pärit Kadrinast.

Üldiselt on ju nii, et inimeste igapäevane keelekasutus on midagi nii loomulikku, et seda ei panda tähelegi. Tähele pannakse seda, kui keegi ütleb midagi teisiti või räägib teistmoodi. Kui inimene räägib murdekeelt, siis lastagu tal jutustada oma elust ja tegemistest, küsitagu sõnavara ja sõnatähendusi, aga ärgu küsitagu temalt ta kodumurde eripärasid. Tema loomulikus keelekasutuses eripärasid ei ole. Eripärane võib olla hoopis see,

kuidas räägivad teised, näiteks tema naabrid. Nende teiste keele erinevusi oskab ta, oma keelega võrreldes, välja tuua ja imiteerida küll.

- **Millal ja kuidas tekkis sul soov saada keeleteadlaseks?**

Raske öelda, sest päris pesuehtne keeleteadlane ma vist ikkagi pole. Läksin ülikooli, et saada ajakirjanikuks ja kirjutada elust nii, nagu see päriselt on (mitte mingit roosamannat, nagu oli lehtedes tollal). Kui olin konkursi edukalt läbinud ja eesti filoloogiasse sisse saanud, küsis prodekaan Olaf-Mihkel Klaassen minult (nagu kõigilt teistelki) mu edasisi plaane. Usaldasin oma naiivse soovi temagi kõrvu. Ta muigas, aga sõbralikult, ja arvas, et kui mu soov ei peakski täituma, vast leian midagi muud, mis meelepärane.

Kahe jalaga maa peale maandusin juba rebasepõlves ning tegin oma teadliku valiku teise kursuse lõpus, kui prof Paul Ariste soovitas mul jätkata soome-ugri keelte eriharus. Mulle imponeeris, et tegu polnud üksnes keeleteadusega, nagu eesti keele eriharus, vaid siin sai tegelda pisut ka folkloristika, rahvateaduse ja isegi ajalooaga, mis vastas minu huvidele paremini. Stuudiumi lõpuks oli mul keeleteadusest üldine ettekujutus muidugi olemas, otsesed kokkupuuted sugenesid aga Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesektoris, kui minust sai murdesõnaraamatu koostaja (1981). Tollal peeti heaks tooniks koostajatele-toimetajatele üha meelde tuletada, et ega sõnaraamatutööd saa pidada keeleteaduseks. Paradoks on aga selles, et akadeemilist sõnaraamatut on suutelised koostama üksnes keeleteadlased, mida kogenumad, seda parem.

Vanemate kolleegide eeskujul üritasin minagi leida sõnaraamatutöö kõrvale midagi uurimisväärsset ja selleks kujunes Siberi eestlaste keel. Kirjutasin artikleid, kaitsesin väitekirja (1989) ja kui sain KKI murdesektori juhatajaks (1990), siis polnudki mul muud valikut, kui nimetada end keeleteadlaseks. Edasiste uurimuste ja kirjatöödega olen püüdnud seda nimetust õigustada.

- **Oled käinud palju välitöödel. Kuhu ja mis asjaoludel toimus sinu esimene keeleretk?**

Esimene keeleretk viis mu 1973. aasta suvel Vatja. Kui keele ja rahvaluule tudengite erialapraktika toimus Eestis, siis soomeugrilased käisid sugurahvaste juures. Meie kursuse poisid võttis prof Ariste endaga Vatja,

tüdrukud läksid aspirant Juri Anduganoviga Marimaale. Omakogutud keelematerjali põhjal tuli hiljem kirjutada ka ülikooli lõputöö, diplomitöö.

Vadjalaste viis säilinud küla tollases Leningradi oblastis (omaaegsel Lääne-Ingerimaal ja kunagises Watlandias) olidki see meie Vadja. Tutvusime meile lähima sugulaskeelega ja jälgisime, kuidas Ariste oma keelejuhte küsitles. Panime meiegi kuuldu foneetilises transkriptsioonis kirja ning õhtuti korrigeeris professor meie kirja pandut. Magnetofoni meil ei olnud. Kui olin vadja keelega juba kohanenud, hakkasin omalt poolt küsimusi esitama minagi. Tuli kasuks, et olin varasemast hästi kursis maaelu ja mitme käsitööalaga. Nii kujuneski, et kirjutasin oma diplomitöö nahaparkimisest ja kingsepatööst (1976), juhendajaks ikka Ariste. Töö kirjutamise aegu käisin Vadjas veel omapäi, aga hiljem ka koos tartlastega (viimati 1982), kui tudengeid juhendasid prof Paul Alvre ja seejärel Heinike Heinsoo.

- **Väitekirja kirjutasid Siberi eestlaste keelest. Kuidas jõudsid selle teemani ja Siberisse?**

Veider küll, aga vähemasti kaudselt toimus see tänu bridžile. Mängisin ülikooli ajal sageli paaris geograaf Are Kondiga ja kui ta juba õppejõuna valmistus koos tudengitega minema Kesk-Aiasse praktikareisile (1979), siis selgus, et neil on neljas käsi puudu, ja seda lünka täitma kutsus ta minu. Oli see alles sõbrateene! Lisaks eripärasele loodusele tutvusin sel imeväärsel teekonnal ka rühma teise juhendaja Ott Kursiga, keelehuvilise maateadlasega.

Mõni aasta hiljem (1982) kirjutas Ott Eesti Looduses Johannes Gabriel Granöst, geograafiateadusele alusepanijast Tartu ülikoolis, kelle isa Johannes Granö oli olnud luteriusu pastor Siberis Omski linnas. Olin nende asjadega juba pisut kursis ja nüüd tuleb mängu teine, juba olulisem tegur. Nimelt olin oma murdekogumisretkedel Juuru kihelkonnas (1979–1980) ajanud pikemalt juttu Jaan Tertsiusega, kunagise Siberisse saadetud vallatalitaja Hans Tertsiuse pojapojaga, kes oli tulnud Siberist oma elulõppu veetma esiisade maale ja elukohta Mahtras. Jaan rullis lahti Omski oblasti kaardi ja pidasime plaani, et läheme ja käime kõik need kohad läbi, tema ise tuleb teejuhiks. Kahjuks lõppes tema maine teekond peagi.

Ott Kursi Granö-artikli puhul kirjutasin talle oma lindistustest Tertsiusega, juhuks, kui ta peaks huvituma lisainfost. Ott vastas, et Siberis on

peale eestlaste veel soomlasi, lätlasi ja sakslasi. Kui mina leian läti ja tema saksa filoloogi, võiksime 1983. aastal võtta ette suurema keelereisi. Mina olin baltistist Lembit Vaba juba leidnud, kui selgus, et tartlastest ikkagi tulijaid pole. Nii läksime Siberi-reisile kahekesi. Keelereis oli ühtlasi hea võimalus omavahel tuttavaks saada.

- **Kas sulle meenub midagi erilist-eredat oma esimesest Siberi-reisist? Või mõnest järgmisest reisist?**

Meenub küll. Näiteks see esmane tunne, kui meid Lembituga pärast pikka veoauto kastis logistamist Ülem-Suetuki külas maha pandi (1983). See oli nii ootamatu, nii uskumatu, et kõik inimesed külas kõnelesidki eesti keelt. Tuhandeid kilomeetreid Eestist eemal Sajaanide jalamil! Esimesed jutuajamised tekitasid kuulmismulje, nagu oleksid kuskil Kesk-Eestis. Oli koguni tunne, justkui sibaksid sipelgad mööda selga. Kui aga esimene jahmatus möödab, hakkas kõrv registreerima juba igasuguseid huvitavaid keelejooni, paljud sellisedki, millel pole Eestiga mingit pistmist.

Esimese reisi kohta tasuks ehk lisada, et läksin Siberisse ehtsa dialektoloogina. Et tegu oli läbiuurimata valdkonnaga, siis pidasin neid kaugeid keelesaari eesti murdemaastiku jätkuks minagi (nagu leivusid-lutsisid Lätis) ja lootsin sealt eest leida kõiki neid arhailisi keelejooni, mis olid Eestis jäänud arengute tõttu kaugemale ajalukku. Ahhaa-elamusena aga selgus, et 19. sajandil rajatud asunduste keelel pole Eestis analoogi, sest nende külade keel oli ajapikku kujunenud eri murdealadelt pärit väljasaadetute keelest. Tooni andsid uuemad, elukeskkonnast ja keelekontaktidest tingitud keelejooned, nii et reisilt naastes olin jõudnud paratamatult juba otsapidi sotsiolingvistikasse.

- **Kes on üldse olnud esimesed Venemaa eestlaste keele ja kultuuri uurijad? Mida arvad Siberi eestlaste uurimise praegusest seisust, kas neist ja nende keelest on küllalt teada ja kirjutatud?**

Siberil on Eestis olnud väga kaua sedavõrd kuri kuulsus, et kui üldse, siis on sinna tõmmanud pigem loodusteadlasi. 1983. aastal, kui olime koduteel ja kohtasime Moskva lennujaamas eestlasi, siis päriti, kust oma seljakottidega tuleme. Meie vastuse peale, et tuleme Siberist, oli nende automaatne reaktsioon: „Ahah, 25 + 5!“

Varasemalt oli käidud Venemaal tutvumas eeskätt nende eesti asundustega, millel on Eestiga olnud tähenduslikum seos. Nii käis Eduard Vilde Krimmis prohvet Maltsveti jälil ja avaldas sellest põneva reisikirja (1904). Kirjandusloolased käisid Kaukaasias Tammsaare jalajälgedes (1959), et näha kohti, kus kirjanik oma tervist kosutas. Nendega olid liitunud Gustav Vilbaste ja Eduard Väari, kes talletasid ka keelenäiteid ja avaldasid neid trükisõnas (1960). Hans Tertsiuse radadel käisid Omski oblastis Kalju Saaber ja Edgar Saar (1974), nemad avaldasid oma reisimuljed ajalehes Sirp.

Päris keeleretkena kavandatud matkal käis Kaukaasias Joel Sang koos Urve Lippuse ja tudengitega (1978), tema juhendas ka Tiia Kesseli diplomitööd Kaukaasia eestlaste keelest (1981). Esimese lingvistina käis loodusteadlastega Siberis, täpsemini Kaug-Idas, Mart Mäger (1968), kellelt pärineb sissevaade sealse Liiviküla keelelellu (1970). Mainida tuleks ka Jaak Simmi, kes viibis komnoorte kompleksekspeditsiooniga Krasnojarski krais ja Tomski oblastis (1975). Sellega oleksid me peamised eelkäijad nimetatud.

Siberi eestlaste keele praegust uurimisseisu pean, mõningaste mööndustega, rahuldavaks. On ilmunud mitmeid üldisemaid või piirkondlikke keelekäsitlusi, isegi keelenäiteid, aga paraku mitte kommenteeritud tekstikogumikke. Õnneks on võimalik kasutada folkloristide publikatsioone. Eeskätt tänu Anu Korbi sihikindlale tegevusele on ilmunud terve sari väärt rahvapärimslikke kogumikke, milles väljendub ka eesti asunike keelepruuk. Eesti keele instituudi fonoteegis ootavad veel paljud helisalvestised oma aega, et jõuda tekstiraamatusse ja avalikkuse ette. Uurida, publitseerida ning tutvustada oleks veel rohkesti. Ja miks mitte minna ka uutele kogumisretkedele.

- **Oled uurinud väliseestlaste keelt ja kultuuri palju laiemaltki ja toimetanud sellest põhjaliku raamatu. Kuhu oled ise jõudnud väliseestlaste keelt talletama?**

Olin varem koostanud raamatu siin elavaist rahvarühmadest ja -kildudest (1999), nii et kui nüüd nende teiste elust-olust Eestis oli ülevaade olemas, tuli juba sümmeetria mõttes koostada ülevaade ka meie omadest mujal. Konverentsi „Emakeel ja teised keeled VI” tõukel sündis kogumik „Eestlased ja eesti keel välismaal” (2010, koos Kristiina Praakliga), kaastegevaks 21 autorit 8 riigist.

Mul on õnnestunud väliseestlaste keelt talletada Lääne- ja Ida-Siberis ning Kaug-Idas, mõnevõrra Krimmis ja Kaukaasias ning pisut Kanadas. Tuleb tunnistada, et kui oleksin jäänud peaaesjalikult väliseesti keele uurijaks, oleksin arvatavasti jõudnud rohkem nii koguda, uurida kui ka publitseerida.

- **Oled tegelnud veel mitut sorti eestlaste nimetustega. Mis kant Eestis on sulle endale kõige lähedasem või armsam?**

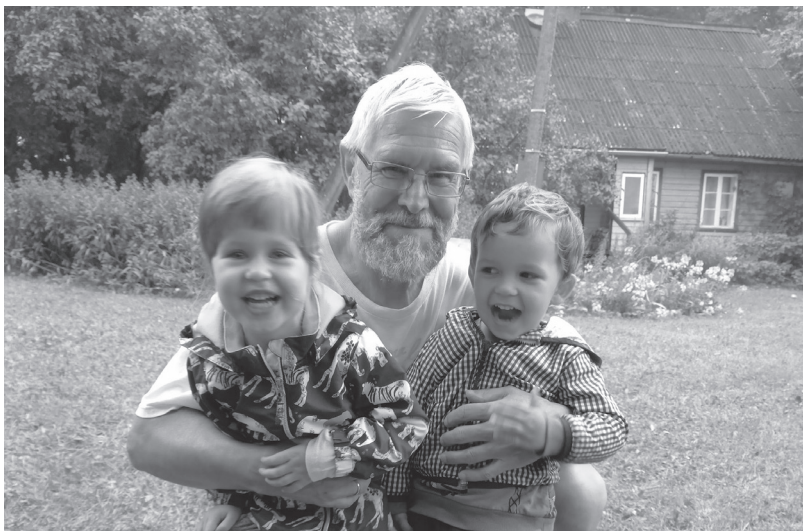
Imetlen rannakülade avaraid õuesid, olgu saartel või põhjarannikul, sest meil sisemaal olid majade ümbrused otsast ääreni üles haritud. Põhja-eestlasena olen võlutud kuppelmaastikest, näiteks Otepää ja Pühajärve kandis. Selles kohas on tunda nii palju rahu ja väge.

Kohti, mida üles lugeda, oleks muidugi veel ja see vast iseloomustabki Eestit kõige paremini. Iga piirkond, isegi näiteks väikesed Abruka, Ruhnu või Mohni, on looduslikult väga mitmekesised, eripalgelised ja liigirikkad. Meil on elukohaga väga vedanud.

- **Sa oled jälitanud saksa laensõnu eesti keeles ja murretes. Kuidas jõudsid selle teemani, kuigi tegelesid juba innukalt eesti keele-
saartega Siberis?**

See kannapööre tekkis jah justkui tühjalt kohalt, kuid ometi mitte. Olin nimelt 1980. aastail sõbrunenud Münchени fennougristi Eberhard Winkleriga, kes osutas võimalusele taotleda Alexander von Humboldti stipendiumi. Oli selge, et Saksamaa huvides olnuks toetada pigem saksa laensõnade uurimist kui eesti keelesaari Siberis. Selge oli ka see, et saksa laenuid kui kõige olulisem laenuvaldkond eesti keeles, paraku läbi uurimata, tuli kellelgi ette võtta niikuinii.

Mul oli õnne, taotlus läks läbi ja järgnes intensiivne tööaasta Münchени ülikooli soome-ugri instituudis (1993–1994). Seal valmisid mu alam- ja ülemsaksa laenude kartoteek ning sõnaraamatu üldstruktuur, seal tutvusin lähtekirjandusega. Otsustasin arvesse võtta nii kirjakeele kui ka murrete sõnavara ja lisada taustaandmeid kirjakeele ajaloost ning teistest läänemeresoome keeltest. Tagasi Tallinnas, hakkasin oma materjale kirjutusmasinal ümber tippima, hiljem arvutisse sisestama, kuid töö käis puhangutena ja jäi venima. Kuni 2011. aastani, mil kord ettevõetu hakkas edenema. Tagantjärele võib öelda, et pikem viivitus tuli isegi kasuks,

Jüri Viikberg väikeste järeltulijate Juuli ja Maruga

sest vahepeal oli instituudis valminud leksikograafi töökeskkond EELex, uustrükkidena oli ilmunud olulisi vanu keeleteoseid ja valminud uusi laensõnakäsitlusi.

- **Oled koostanud ja toimetanud raamatu Eestimaa rahvastest. Kuidas neil nii erineva etnilise taustaga inimestel praegu läheb? Kas väikestel rahvusrühmadel on Eestis küllalt võimalusi oma keele ja kultuuri hoidmiseks?**

Mul on mulje, et vähemustega on meil lood umbes sellised, nagu olid mujal Euroopas juba 30–40 aastat tagasi. Seal olid omad ajaloolised vähemusrahvused (nt friisid, sorbid, kõmrid, kveenid) saanud juba nii omaks, et vähemustena hakati käsitama hoopis uusi tulijaid (kurdid, marokolased, somaallased, vietnamlased jt), keda tuli alles hakata jõudumööda ühiskonda integreerima. Rahvuste asemel eelistati rääkida pigem vähemuskeeltest.

Omad teada-tuntud vähemused on püsinud meilgi, ajalookeeristest hoolimata. Kui 1993. aastal taastati kultuurautonoomia seadus, moodustasid kultuuromaavalitsuse ingerisoomlased (2004) ja eestirootslased (2007). Eestiga põliselt seotud rahvuste esinduskogud asutasid Eesti regioon- ja vähemuskeelte liidu (2004), vähemuskeelteks jidiš, mustlaskeel,

rootsi, saksa, soome ja vene keel. Eesti pole siiski mingi rahvaste paabel, sest valdav enamik siinseid rahvusrühmi on õige tillukesed. 2011. aastal kõneldi emakeelena 157 keelt, kuid tervelt 132 keelel oli alla 100 kõneleja. Oma kultuurielu arendamiseks on riik pakkunud võimalusi siiski kõigile. MTÜ-dena on registreeritud u 300 rahvuskultuuriseltsi, mis saavad tegevustoetust (isegi kui näiteks Lezgini kultuuriühingu Eestis eesmärk on lihtsalt „arendada dagestani-lezgistani ja eesti rahvaste kultuurisuhteid“). Toetust saab ka 14 pühapäevakooli (2020), kus õppekeeleks vene ja mõni muu keel. Omakultuuri arendamiseks ei pruugi neil oma vähesest jõust piisata, aga vähemasti pidupäevadel saavad need rahvakillud eristuda umbmäärasest „venekeelsest elanikkonnast“ oma riiete, roogade või laulude-tantsudega.

- **Milliseid töid oled teinud viimati? Mis on parasjagu su tööalal?** „Eesti murrete sõnaraamatu“ toimetajatöö lõppes mul V köitega (2011) ja seejärel sai mu uurimistöo põhisisuks murdesõnavara. Tööpuudust pole ma veel tundnud. Kui valmimise-ilmumise järgi mainida, siis on suuremateks töödeks olnud „Alamsaksa laensõnad eesti keeles“ (2016), interaktiivne veebiportaal „Murdekiiker. Eesti murdenäiteid kõnes ja kirjas“ (2019) ning „Eesti murrete grammatika. Eesti keele varamu VIII“ (2020).

Viimastel aastatel ongi mu tähelepanu keskendunud saksa laensõnadele eesti keeles, k.a. murded. Alamsaksa laenude leksikoni ilmudes jätkasin ülemsaksa laenudega, tegelen sellega praegugi ja loodan selle lähiaastail lõpule viia. Seejärel on mul kavas need kaks leksikoni kokku panna ja anda välja ühtse monograafiana.

- **Kas keeleteadlasel esineb ka keeleväsimust? Kuidas puhkad?**

Keeleväsimust pole ma tundnud, küll aga vaimset roidumust. Eri teemad ja tegevused tähendavad mõnusat vaheldust, mis ei väsita, aga kui aasta aasta järel on mitu rauda tules (sõnaraamatutöö, keeleuurija- ning õppejõuamet), siis tuleb end aeg-ajalt ikka päris vabaks võtta. Parimaks puhkuseks on olnud huvireisid välismaale, sest töömõtted jäävad siis kindlasti koju. Akusid aitavad laadida ka retked looduses, soovitatavalt koos oma pere noorte ja nende noortega. Suvelektüüriks eelistan memuaare ja krimiromaane.